

---

megegyezés|eltérés

BÁNYAI JÁNOS

Lator László verskötetében (*Sárangyal*, Budapest, 1969) két *A kert* című vers jelent meg. Az első az Ágban, ereken, levelekben ciklus 1947 és 1949, a második a későbbi 1956 és 1967 között írott Fehér-izzáson szén-sötét című ciklus darabjaként. A két azonos című vers megírása között legkevesebb egy és legtöbb két évtized telt el. Valójában mindegy, egy vagy két évtized választja is el egymástól a két verset, a közójük szorult idő elég nagy ahhoz, hogy lényeges eltéréseket, különbségeket eredményezzen. Az azonos cím itt azonos élményforrást is jelöl; így az eltérések és különbségek, az azonosságok és a megegyezések még inkább kiéleződnek. Vagyis, egy sor lehetőséget villantanak meg: mindezek perspektívájából a költői életmű két egymástól időben aránylag távolra eső szakasza látható be, s így megfigyelhetők azok az elemek, amelyek az egyes szakaszokat egyrészt egymástól függetlenül, másrészt egymással összefüggésben meghatározzák; az élmény újabb megfogalmazása a korábbi vers tartósságának ellenőrzése is lehet; váltást is közölhet: az újabb megfogalmazás esetleg tagadása az előbbinek; igazolás is lehet: a korábbi vers dicsérete... Mindezen lehetőségek feltétele, hogy a második vers az első változata legyen.

Elöttem a két nyilvánvalóan azonos élményforrásból táplálkozó azonos című vers kérdése másként merül fel. A kérdés lényegét az idő teszi. A két vers közötti nagy időbeli távolság. Ez a távolság feltételezi, hogy a két vers, mely egy költői életmű két szakaszán jelenik meg, tekintet nélkül arra, hogy élménye és címe is azonos, valóban két vers, egymástól függetlenül is vers; a mű magánvalóságának példája.

A versek élményük és címük azonossága ellenére is függetlenek, és éppen önállóságuk meglátása vezethet a közöttük lévő viszony felismeréséhez. Ez a viszony rajzolja fel előttem a kérdést, mely nemcsak Lator László költészetének egyik központi kérdése (erre A sáros angyal [*Híd*, 1969/10] című írásomban figyelmeztettem már), hanem általánosítható is

a költészet természetének (forrásainak, gyökereinek) állandóan jelenlevő és megoldatlan (mert megoldhatatlan) kérdéseire.

Írjuk fel most már, egymással párhuzamosan, a két verset, hogy a kérdés látható legyen:

I. A kert

Lángok perzselik a bozontos
csendet, mohón egymásba nőtt
füvek, dudvák, bokrok, virágok,
imbolygó nagy fenyők.

Lángon, fűvön, bokron, virágon
indák hulláma susterog.
Este a lombból kirepülnek
a pelyhes csillagok.

Kék mélység sodrában remeg
a lábbal-felfelé világ.
A földben néma seregek.
És izzanak a fák.

II. A kert

Sistergő borszesz-láng emészti,
mohó karokban fuldokol,
egymást öleli, tartja, tépi
fa, folyondár, virág, bokor.

Izzó homályban, mozdulatlan
hőben jelek villámlanak.
Szívéig érő bódulatban
álmodja önmagát a nap.

S úgy csapnak át e sűrű léten
megújuló hullámai,
hogy feldereng a feledékeny
emlékezetben valami.

Egy óriási láz hevít
mindent a maga gyönyöréhez.
Valami öröklét, amit
csupán a test homálya érez.

Első olvasásra már kitűnik, hogy megegyezést mutat a két vers nyelvi anyaga, grammatikai és poétikai struktúrája. Megközelítőleg ugyanazokkal a versépítési eszközökkel épültek, versrendszerünk is megegyező. A szemmel látható különbség, hogy a későbbi vers egy szakasszal hosszabb. De ez a különbség, mert pusztán mennyiségi, még nem oszthatja el azt a feltevést, hogy ennyi megegyezés következtében a második vers csak változata az elsőnek. Paradox módon, éppen a megegyezések sorának közelebbi áttekintése figyelmeztet a valóságos eltérésekre, és ezek bizonyíthatják, hogy nem egy vers két változatával állunk szemben, hanem két autonóm versépitménnyel, melyek egészen sajátos viszonyban vannak egymással.

A két vers alapélményének azonosságát a megegyező szemantikai térbe tartozó szavak visszatérő ismétlődése (többszörös funkcionáltsága) bizonyítja. Az első vers (I) első sorának szókapcsolata: „Lángok perzselik” visszatér a második szakasz indító szavában: „Lángon” és az ehhez tartozó állítmányban: „susterog”, s ezt az ismétlődő sorozatot zárja le a vers utolsó sora: „És izzanak a fák.” A versnek ez az egyik jelentésten-gelye. A második versen (II) végigvonuló ismétlődés jelentésmezeje azonos az elsőével. A versindító „Sistergő borszesz-láng” a második szakasz első két sorának két jelzős szerkezetében ismétlődik: „Izzó homályban, mozdulatlan hőben”, és ezt zárja le, éppúgy, mint az első vers második szakaszában a jelentésmezőnek megfelelő ige: „villámlanak”. Ezt a sorozatot folytatja, majd a sor végére kerülve élesen el is rekeszti „a nap”. A második szakasz rímeinek sorába tartozva „a nap” funkciója kiemelt. Ez a kiemelés oly erős, hogy a harmadik szakasz szó szerint meg sem ismétli az első és a második szakasz jelentésvonulatát, mégsem lép ki az

ott meghúzott jelentésmezőből. S így még inkább kidomborodik a zárószakasz első sora: „Egy óriási láz hevít”, mely egyrészt értelmezi a megelőző sorokat, másrészt pedig a vers egy másik jelentésvonulatát emeli ki: az egzisztenciálisat.

A két vers alapvető jelentésvonulata: a versek gerince, megegyezik; mi sem bizonyíthatja jobban a két vers élményanyagának azonosságát. Ugyanakkor már itt, ahol a két vers legközelebb áll egymáshoz, az eltérések is megmutatkoznak. Különösképpen, ahogy a második vers zárószakaszának első sora, megtartva a vers elsődleges jelentését, megnyitja a második jelentésvonulatot, melynek a perspektívájából a vers deskriptív gerince áthajlik a vers egzisztenciális anyagába.

A két vers stilisztikai szerkezetében a megegyezéseknek és eltéréseknek ugyanez a viszonya figyelhető meg. Mindkét vers legfőbb szerkezeti sajátossága a felsorolás. A két versben két-két felsorolás-tömb van. Ezek azonos módon épülnek be a vers stilisztikai struktúrájába.

A kert növényeinek nevét sorolja fel az első vers első szakasza, és itt a többes szám jele dominál: „füvek, dudvák, bokrok, virágok...” Ugyancsak felsorolással indul a második szakasz is: „Lángon, fűvön, bokron, virágon...”, azzal a különbséggel, hogy itt elmarad a többes jele, rögzítő határozóragot kapnak a növények, és a sort az alapvető jelentéstengelyt folytató „lángon” indítja. A két felsorolás-tömb, a közöttük levő látható eltéréstől eltekintve, azonos funkciót tölt be: a sűrűség képét eleveníti fel. Azt a sűrűséget, mely a némaság izzását fedi.

A második versben a felsorolás az első szakaszban jelenik meg: „egy-mást öleli, tartja, tépi / fa, folyondár, virág, bokor.” Funkciója itt is a sűrűség képzetének felkeltése. Ez a funkció itt egy új minőséggel bővül: az első szakasz kétszer ismételt névszói felsorolása a láttatás szintjén marad, míg a második szakaszban az igei és a névszói felsorolás szorosra fűzése az egyszerű láttatásból a mozgás felé mozdítja ki a sűrűség képét. Ami azt jelenti, hogy a stilisztikailag azonos funkciójú felsorolások között lényegi eltérés ismerhető fel: míg az első versben a két felsorolás erősen kimunkált szerkezeti jellegével láttat, a második versben a láttatás funkcióját megőrizve egzisztenciális jelentéstartalmat hordoz. Amíg az első versben a felsorolások a sűrű, „bizontos csendet”, a földbe szorult „néma seregek” izzását láttatják, addig a második vers felsorolás-tömbje a harmadik szakasz első sorához, a „sűrű léten”-hez kapcsolódik. Ezt a kapcsolódást erősen kielezi az „e” mutatónévmás és a „csapnak át”, mely a felsorolás igei pólusával rezonál. Tehát a megegyezés: a felsorolások azonos stilisztikai funkciója mellett már itt figyelmeztetni kell az eltérésre is: ami az első versben poétikai funkcióval rendelkező szerkezet, az a második versben egzisztenciális tartalom, pontosabban létezés. Ez az egyik legfontosabb bizonyítéka annak, hogy az első és a második vers azonos jelentéstengelye a második versben túllépi a leíró jelleget, és áthajlik a létkérdések felé.

A szerkezeti felépítésben és alapélményben megegyező két vers egzisztenciális tartalmában eltér egymástól. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez az eltérés nem arra mutat, hogy az első versből hiányzik a lét-anyag, hanem arra, hogy a másodikban közvetlenebbül van jelen, hogy a másodikban a szerkezeti felépítés, a vers grammatikai struktúrája, az alapélmény közlése is a létkérdés alárendeltje.

Meg kell figyelni azonban, hogy hogyan következik be a két versben

az átváltás a természeti képből, a kert leírásából a létélménybe. Az első versben ez az átváltás *rejtett*. Nincs közvetlen nyelvi jele. Legfeljebb a hatodik és hetedik sor metaforikus szóegyüttese figyelmeztethet az átváltásra: ahogyan a kert lombjaiból „kirepülnek a pelyhes csillagok”, úgy léphet ki a vers is a leírásokból a lét-élmény megfogalmazása felé, de ettől valószínűbbnek látszik, hogy a „kék mélység” megfordított képe, melyet a következő sorban a „lábbal-felfelé világ” szóegyüttese folytat, mutat erősebben az átváltásra. Annál is inkább, mert innen ismerhető fel a leíró jelentéstengely és az egzisztenciális tartalom találkozása a verszáró sorban: „És izzanak a fák.” A két sfknak erre a találkozásra mutat a mondatkezdő kötőszó, mely valahonnan a végtelenből indítja a sort, viszont a mondat állítmánya erősen köti az alapvető jelentéstengelyhez. Éppen a rögzítettség miatt az átváltást a záró sor sem teszi egészen közvetlenné, mert így a vers nem tud elszakadni a versindító izzás, tűz, forróság képétől, és nem tud leszakadni a kert növényeiről sem. Vagyis nem tud kifutni abba az irányba, amire a versindító kötőszó mutat. Az első vers kísérletet tesz a kert képeiből és a leírások sorozatából az egzisztenciális szférába való átváltásra, de ez az átváltás nem következik be, bár a képek mögé szorult létélményről mindenképpen informál. A második versben viszont a kert közvetlen élménye, a természeti kép és a leírás az első szakaszba sűrűsödik be, de ott sem marad meg tisztán, olyképpen tisztán, mint az első versben. az első vers egészében, hiszen a növények neveinek felsorolását tompítja a többes elhagyása, és az igei felsorolás egy minőségileg új szintre emeli. A költemény ezzel is utal arra, hogy az átváltás milyen irányt vehet fel. A vers következő három szakaszában a kert élménye közvetlenül már nincs is jelen, itt csupán a versindító kertkép, a természeti élmény *emléke* marad meg. Ezt az emléket hangsúlyozza az első sor szóegyüttesének jelentésköre, mely a harmadik szakasz kivételével, a vers folyamán többszörösen funkcionálva, ismétlődve visszatér.

Mi feltételezte ezt a korábban és láthatóan is bekövetkezett átváltást a második versben, az átváltást, mely nyilvánvalóan a legfontosabb meghatározója egyrészt a két vers közötti eltérésnek, másrészt pedig a két vers alapélménye azonosságának; vagyis közelebről kell megfigyelnünk azt a struktúrát, amit a két vers, a két egymástól független, autonóm versépitmény egymás közti viszonya rajzol fel.

Bizonyos, hogy az első vers első hat sora az egzisztenciális szférába való átváltás minden látható jele nélkül egészében a kert izzó képének leírása. Ezt a leírást a második vers első négy sora veszi át, azzal a különbséggel, hogy az állítmányos felsorolás, bár egészében a kert növényeinek felsorolásához tartozik — vagyis az „öleli, tartja, tépi” a „fa, folyondár, virág, bokor” állítmánya —, már közvetlenül a „sűrű lét”, nem pusztán a kert képi közlése. Még pontosabban: az első vers kertképe lényegében csak a „sűrű” jelentéskörének képi megformálása, viszont a második versben ehhez a képi jelentéshez hozzátapad már a megfelelő lét-kérdés közlése is. Ez a két vers találkozásának és eltérésének első rétege.

A második réteg a következő két sor összevetéséből adódik:

1.

Este a lombból kirepülnek
a pelyhes csillagok.

II.

Izzó homályban, mozdulatlan
hőben jelek villámlanak.

A versek két-két kulcssora. Itt dől el, hogy az első vers sikeresen indul-e el a csillagok útján a lét-kérdések felé, illetve, hogy a második vers sikeresen fogalmazza-e meg a lét-élmény jeleit. A két vers e két sora egyaránt metaforikus, viszont az elsőben erősebb a képi-mochelevenítő jelleg, mint a másodikban, ahol ezt a jelleget a vers az értelmi szférába emeli át. Az „este” és a „homályban” ugyanazon az idősíkon tartja a két vers két sorát, a „kirepülnek” és a „villámlanak” pedig ugyanabban a tér-mozzanatban, a „lombból” az első vers két sorát a kert-élményéhez köti, ez a közvetlen kötődés a második vers két sorából már hiányzik, és éppen ez az eltérés feltételezi, hogy az első vers két sora a „pelyhes csillagok” jelzős szerkezetével a képszerűség körében marad, a második vers két sora viszont, mert kiszabadult már a kert-élmény rögzítéséből, a „jelek” metaforájával egyrészt az értelmi, másrészt pedig a lét-élmény szférája felé általánosíthat. A megegyezéseknek és az eltéréseknek ez a második rétege még határozottabban emeli ki a két vers közötti különbséget és legfőképpen a képszerűség pusztán szerkezeti valamint lét-központú jellege közötti különbséget, ami egyúttal a két azonos forrású vers eltéréseinek legfontosabb szintje.

Ezen az úton haladva tovább az első vers következő két sorának:

I.

Kék mélység sodrában remeg
a lábbal-felfelé világ.

megfelelőjét aligha ismerhetjük fel a második versben, esetleg a második vers hetedik és nyolcadik sorában:

II.

Szívéig érő bódulatban
álmodja önmagát a nap.

Viszont ez a látszólag esetleges megfelelés kivételesen fontos. A két-két szóegyüttesnek a versekben betöltött szerepe azonos: egyaránt képi megfogalmazásai a két vers lét-élménye közegének.

A visszajára fordítottság látványa az első versben, a befelé fordulás metaforikus szóegyüttese a második versben. Itt kerül a két vers legtávolabbra egymástól. Annál is inkább, mert az első vers idézett két sora csak nehezen köthető a vers megelőző részeihez. Kapcsolatot csak a grammatikai idő megegyezése és az „este” meg a „kék mélység” többszörösen áttételes jelentésegyezése feltételezhet. A második vers idézett két sora alanyával kapcsolódik a verset meghatározó tartó-tengelyhez, sőt a „bódulatban” jelentése és grammatikai alakja is közvetlen kapcsolódást mutat az „izzó homályban” és „mozdulatlan hőben” szerkezetekhez, továbbá határozottan fűződik a negyedik szakasz első két sorához. Ez a sorozatos kapcsolódás a versnek egy újabb jelentéstengelyére figyelmeztet. És arra is, hogy amíg az első versben a szerkezet van elő-

térben, addig a másodikban a lét-élmény közlése. Így, paradox módon, a megszerkesztettség, a strukturálás nagyobb szigorúságát, mérhetőbb rendjét, a vers fegyelmezettebb rétegződését mutatja a második vers. Éppen e paradoxon miatt oly kivételesen fontos az a viszony, ami a két vers idézett két-két sora között ismerhető fel. Mert nyilvánvalóan bizonyítja a második vers, hogy a lét-élmény, az elvont jelentés, a versnek az a szférája, amit az orosz formalisták „zaumnoje szlovo”-nak neveznek, csakis a szigorú és fegyelmezett megszerkesztettség útján közölhető. Így a vers szerkezete önmagában egyfajta objektív korrelatívja a lét-élménynek. Szembetűnő különbség az első és a második vers szerkezete között. Az eltérés és megegyezés harmadik rétege.

A negyedik rétege pedig a következő sorok viszonyában ismerhető meg:

I.

A földben néma seregek.

II.

S úgy csapnak át e sűrű léten
megújuló hullámai,
hogy feldereng a feledékeny
emlékezetben valami.

Itt a legnyilvánvalóbb a megegyezés, de ugyanakkor a legnagyobb az eltérés is. Itt kristályosodik ki a második versnek a létezés-anyaga, és itt marad meg az első vers a természeti kép közlésének szintjén. Az első versben a „néma seregek”-nek a második versben a „feldereng a feledékeny emlékezetben valami” felel meg. Az első vers már lemondott a lét-élmény közvetlen közlésének dimenziójáról, leragadt a kerti kép látványának intenzitásában. A „néma” jelző ezt beszédesen példázza: azt a képet eleveníti meg, amire a lét emlékezhetne, de valójában nem nem válhat lét-kérdéssé. A második versben viszont éppen az emlékezet működését látjuk: a „feledékeny emlékezet” funkcionálása alapvetően a létezés feltétele. Ugyanakkor utal a vers működésének kérdésére is. A tíz- vagy húszéves távolság a két vers között eredményezte azt a kerti-élményt, ami még egészében kitöltötte az első verset, a második versben viszont csak „feldereng”. A „derengés” bizonytalansága kötötte oly erős szálakkal a második vers szerkezetét az első vers szerkezetéhez, és ez feltételezte a két vers eltávolodását is, azt voltaképpen, hogy a második vers már kiléphetett a közvetlen élmény köréből és bevehette az előbbi versben csak megsejtett lét-anyagot. Ugyanakkor figyelmeztet ez arra is, hogy hogyan transzponálódik a költészetben a természeti kép lét-anyaggá, egzisztenciális tartalommal. A megegyezésnek és az eltérésnek ez a rétege ezért oly tanulságos. A természeti kép egzisztenciális tartalmának közlési lehetőségeire figyelmeztet. (A szempont alkalmas lehetne József Attila kései verseinek megfigyelésére is.)

A megegyezések és eltérések következő rétege: a két vers zárószorai:

I.

És izzanak a fák.

II.

Egy óriási láz hevít
mindent a maga gyönyöréhez.
Valami öröklét, amit
csupán a test homálya érez.

továbbfejlesztik azt a tapasztalatot, amit az előző réteg mutatott fel. Itt is az izzó fák képszerű közlése a második versben az „óriási láz” antropomorfizált lét-élményének a megfelelője. Az első versnek a zárósora, láttuk már, kétszeresen is rögzített: szorosan kapcsolódik a lúz-kép jelentés-tengelyéhez és ugyanakkor a kert növényneveihez is. Viszont a második vers zárószakasza, bár ugyanilyen fegyelmezettséggel és szigorúsággal kapcsolódik a megelőző jelentéstengelyekhez, nem rögződik a képekhez, hanem túlmutat azokon, megvalósítja a vers tendenciáját: a létezés állandó megkérdézettségének közlését. Csak utalunk arra — egyik korábbi tételünk bizonyításaként —, hogy a második versben milyen erős a megszerkesztettség. A zárószakasz a második szakasz két sorával: „Szívéig érő bódulatban / álmodja önmagát a nap.”, párhuzamos. A jelentéskörök pontosan megfelelnek, a stilisztikai és grammatikai kapcsolódás is szemmel látható. Az „óriási láz” a „nap”-pal párhuzamos, az „öröklét, amit csupán a test homálya érez” a „szívéig érő bódulatban” önmagát álmodó nappal... A két párhuzamos közötti távolságot a vers létanyagának ott még csak előkészített, itt pedig már megvalósított információja feltételezi.

Lépésről lépésre haladva mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy bármennyire is látható a kapcsolat a két vers között, illetve élményanyaguk és szerkezetük megegyezése ellenére is, lényegében egymástól teljesen független, öntörvényű versek, mert a második versben minőségileg más szinten tér vissza az első vers élményanyaga és szerkezete. Ezért tartjuk a két vers közötti viszonyt *egyidejű megegyezésnek/eltérésnek*.

Lator László egész költészete látható be ennek a tanúságnak a perspektívájából. A két *A kert* című vers, persze, nagyon jól hajlítható példa és hogy a tapasztalat, amit nyújtanak, mégis általánosítható, bizonyítják mindazok a megegyezések/eltérések, amik egész költészetében felismerhetők. Leginkább a korai intenzív természet-élmények létezés-élménnyé való transzponálása. Mindennek összegezése a következő négy sor; a költő tapasztalatának összefoglalása:

A kopár szerkezet, a váz —
de közein éteri áram,
vakító ivfény-ragyogás
forr mozdulatlan viharával.

(Fehér-izzáson szén-sötét)

Lator László költészetének ez a meghatározója és mindazok a tapasztalatok, amelyekre ez a meghatározó figyelmeztet, arra az általános feltevésre utal, hogy egy költői opuson belül rendkívül sok lehet az ilyenfajta eltérés/megegyezés, amiből megint arra lehet következtetni, hogy az egyéni opusokon túl, az egyes lírai korszakokban is az eltérés/megegyezés rendszere ad lehetőséget a korszak általános jegyeinek megfogalmazására. Ami továbbá arra mutat, hogy a költészet története valójában nem történet, hanem ilyen eltéréses/megegyezéses kapcsolat-rendszerek rétegeinek sora, melyektől idegen mindennemű történeti rangsorolás... De ez már túl van ennek az elemzésnek a határain. Ez az elemzés a kérdés alapozása: az eltérés/megegyezés működésének, mely ezúttal a működése is, konkrét példán való megfigyelése. Egy későbbi, nagyobb példaanyagra támaszkodó elemzés igazolhatja majd az itt feltett gondolatsor realitását.